Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Series "Psychology". № 1(11), pp. 10-14 (2020)
УДК 159.923
DOI: [https://doi.org/10.17721/BSP.2020.1\(11\).2](https://doi.org/10.17721/BSP.2020.1(11).2)

ISSN 1728-3817
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2020

Оксана Бондарчук, асп.,
Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, Україна

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОРОМ'ЯЗЛИВОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Здійснено теоретико-емпіричний аналіз психологічних особливостей прояву сором'язливості у дошкільників. Проаналізовано погляди вчених щодо визначення видів та форм прояву сором'язливості особистості; структурних компонентів особистісної сором'язливості та їх впливу на становлення Я-концепції дошкільника. Обґрунтовано позитивний та негативний вплив сором'язливості на психічний розвиток дитини дошкільного віку.

Ключові слова: дошкільник, самооцінка, сором'язливість, спілкування, страх.

Вступ. Українське суспільство в останнє десятиліття переживає трансформуючі зміни в усіх сферах життя. Такий стрімкий розвиток ставить перед особистістю вимогу бути комунікабельною, мобільною, наполегливою, рішучою, впевненою у собі. Сором'язливість, яка є протилежною характеристикою, спричинює певні труднощі та суперечливості щодо відповідності вимогам соціуму, стаючи перешкодою на шляху до гармонійного розвитку особистості, побудови успішних міжособистісних відносин, актуалізації особистісного "Я" тощо. Вчені-психологи з різних країн світу одноголосно переконані в тому, що несвоєчасне усвідомлення та нівелювання цієї риси особистості може призвести до емоційного дискомфорту, закритості, нереалізованості, викликати страх перед можливою поразкою, невпевненість у собі, самотність, що призведе до погіршення психологічного здоров'я людини.

Психологічні дослідження з вивчення проблеми особистісної сором'язливості особистості демонструють, що цей складний багатоаспектний феномен різних психологічних станів особистості заважає повноцінному функціонуванню дорослого, а перші переживання почуття сором'язливості виникають у дитячому дошкільному віці.

Слід зауважити, що аналіз психологічної літератури засвідчив відсутність у наукових позиціях єдиного чіткого визначення щодо поняття сором'язливості та мізерну кількість спеціальних досліджень, які б включали різноманітні аспекти вивчення психологічних особливостей сором'язливості особистості у дошкільний віковий період.

З огляду на вищезазначене, **метою статті є** теоретичне вивчення та емпіричне дослідження психологічних особливостей сором'язливості у дітей дошкільного віку.

Огляд літератури. На думку вчених сором'язливість у тій чи іншій мірі властива всім особистостям. Для одних вона є запорукою успішної життєдіяльності, – це насамперед особистості, які усвідомлено уникають спілкування та надають перевагу самотності, з домінують інтровертованою поведінкою. Ще одна категорія, так званий середній рівень сором'язливості, притаманний особистостям, які відчують страх чи незручність під час конкретних ситуацій (публічний виступ, комунікативна взаємодія з дорослими і т.д.), а переживання даного емоційного стану стає перешкодою для їхньої нормальної повноцінної діяльності. Сором'язливість, яка стає проблемою для повноцінного функціонування особистості, викликає страх, свідоме бажання втекти чи сховатися від ситуації є хронічною. Іноді вона може проявлятися у формі неврозу, викликати депресію, параліч свідомості чи стати причиною самогубства (Ізард, 2012, с. 23).

Ф. Зімбардо та П. Пілконіс зазначали, що сором'язливість, занурюючи особистість у світ власних емоцій, почуттів та думок, спрямовує її до самоаналізу, який

поступово перетворюється у нав'язливий стан. Виділяють "зовнішній" та "внутрішній" самоаналіз (Вемь, 2010; Зімбардо & Рэдл, 2005; Зімбардо & Герриг, 2004). "Зовнішній" самоаналіз у сором'язливої особистості характеризується нав'язливими думками стосовно власної поведінки та враження, яке вона справляє на інших, очікуючи їхньої оцінки. Такі люди невдоволені незграбною поведінкою, поганою інтеракцією й комунікацією з оточуючими. Під час "внутрішнього" самоаналізу свідомість сором'язливого направлена на самого себе та має відтінок негативно забарвленого егоцентризму. Даний вид самоаналізу спричинює переживання, які паралізують будь-яку діяльність особистості, їхня ж поведінка в суспільстві, навпаки, посідає другорядне значення.

Беручи за основу схильність особистості до самоаналізу, виділяють зовнішню та внутрішню сором'язливість. Зовнішня сором'язливість є більшим тягарем, ніж внутрішня. Вона спричинює невпевненість, замкненість, викликає страхи, побоювання, боязнь звернутися за допомогою, спричинює некоммуникативність, невміння поводити себе у різних ситуаціях, занижує й так низьку самооцінку, відчуття власної гідності та самоповаги, найчастіше такі дошкільники не є лідерами у колективі та мають інтровертований тип особистості. Внутрішню сором'язливість зазвичай демонструють світові свою зосередженість та владність, приховуючи власні емоційні переживання глибоко всередині. Це їм вдається за рахунок оволодіння певними соціальними навичками для конкретних ситуацій, в інших випадках – вони просто уникають їх, щоб не відчувати боязні та не бути викритими у власних недоліках. Для таких дітей дошкільного віку може бути характерна агресивність, непунктуальність, емоційна холодність, награна поведінка і т.ін., за якою приховується невпевненість, низька самооцінка, нестача соціальних та комунікативних навичок, тривожність тощо (Галигузова, 2000; Шишова, 2007).

Дуже часто внутрішню сором'язливість особистості приховують за різними масками, захищаючись таким чином від страху перед навколишнім світом. Таке маніпулятивне вдавання найчастіше властиве як для людей творчих спеціальностей – акторів, співаків, які приміряють на себе театральні образи, так й для сором'язливих дітей, яким до вподоби постійне уявлення про себе як казкового героя чи персонажа з мультфільму (Вемь, 2010, с. 45).

В. Леві та Л. Волков, досліджуючи особистісну сором'язливість у дітей, зазначали, що вона може набувати патологічну форму прояву (Ільїн, 2001):

- *шизоїдно-інтровертовану* (аутистична) – негативно стійка форма сором'язливості, яка пов'язана з ізолюваністю у групі однолітків, низьким рівнем взаємодії з людьми, униканням зовнішнього оцінювання тощо;

• *псевдошизоїдна* сором'язливість є наслідком фізичної чи соціальної неповноцінності (заїкання, фізичні дефекти, смішне прізвище тощо). Для таких дітей притаманна нестійка самооцінка, яка компенсується за рахунок надконформності чи антиповедінки, розв'язності;

• *психастенічна* сором'язливість – спостерігається зниження рівня домагань, конформність поведінки, відсутність прагнення до лідерства тощо.

Сором'язливість часто спрямовує особистість дошкільника до пошуків мінімізації негативних переживань шляхом неусвідомленого використання захисних механізмів. Найбільш вживаними серед них є:

• раціоналізація – допомагає сором'язливій людині зберегти самоповагу під час невдачі, спрямовуючи її до переконання себе та інших у правильності вчинку;

• примітивна ізоляція – допомагає чутливій особистості, схильній до сором'язливості, подолати психологічну напругу шляхом уникання взаємодії з навколишньою реальністю;

• аутистичне фантазування є різновидом ізоляції, під час якого сором'язливість приховується за надмірним поглибленням у світ власних фантазій;

• сублімація – заборонені бажання, які не спроможна здійснити сором'язлива особистість, замінюються іншими, найчастіше вони втілюються через творчість;

• реверсія притаманна тим особистостям, які мають потребу бути об'єктом дій іншого (піклуватися, приділяти увагу і т. д.), але через сором'язливість сприймають її як загрозову та намагаються задовольнити її за допомогою ідентифікації з об'єктом чи виконуючи роль суб'єкта діяльності (наприклад, проявляючи турботу до когось) (Вемь, 2010).

О.В. Тихомиров розглядав сором'язливість як сукупність психоемоційних та вегетативних процесів, які супроводжуються почуттям сорому, провини, докором сумління, страхом та тривогою, і пов'язані з прагненням особистості до уникання соціальних контактів унаслідок не вирішеної моральної дилеми. Вчений припускав, що особистісна сором'язливість властива всім без винятку людям та виділяв декілька її форм:

1) гуманізована сором'язливість, яка складається із скромності, совісності, соромливості та інших складових моральної поведінки;

2) невротична сором'язливість, яка є наслідком невроту (невротичної реакції) та поділяється на гіпертрофовану сором'язливість (невротична поведінка з патологічно вираженим почуттям сорому та провини); приховану сором'язливість (невротична реакція та небажані емоції приховуються за розвинутими навиками соціальної поведінки) та ситуативна сором'язливість (межа між прихованою невротичною сором'язливістю та безсоромністю, яка проявляється невротичною реакцією на конкретні життєві ситуації) (Тихомиров, 1998).

Д. Філіпс, П. Пілконіс, К. Ізард, Г. Білоусова, Л. Галігузова, І. Іщенко та інші виділяють такі складові феномену особистісної сором'язливості:

• фізіологічна складова – характеризується прискоренням серцебиття, почервонінням обличчя, важким диханням, потінням долонь тощо;

• афективна складова – включає в себе постійне занепокоєння, стурбованість, тривогу, стан дистресу, страху, почуття самотності тощо;

• когнітивна складова – особистість постійно здійснює аналіз власної поведінки, негативно оцінює себе та очікує такої ж оцінки від інших, сором'язливість сприймається як негативна риса, яка заважає повноцінній життєдіяльності;

• поведінкова складова – проявляється у сором'язливих особистостях в униканні зорового контакту, мовчазливості, униканні взаємодії з людьми, незграбності, хаотичності у рухах тощо (Галігузова, 2000; Куницяна, 2001; Мишина, 2012; Шишова, 2007).

Сором'язливість дисгармонічно впливає на становлення Я-концепції дітей дошкільного віку, спричинюючи конфлікт між "Я реальним" та "Я ідеальним". А. Білоусова вказує на те, що реальне Я сором'язливого є негативно забарвленим уявленням про своє фізичне Я (неприваблива зовнішність), соціальне Я (несформовані комунікативні навички), розумове Я (недостатній розвиток інтелектуальних здібностей), емоційне Я (висока чутливість, перебільшене почуття роздратування, образливості). Натомість, ідеальне Я такої особистості є більш значущим порівняно з реальним та обумовлює неадекватно завищений рівень домагань. Соціальне Я сором'язливої особистості також відзначається від'ємною домінантою. Недооцінюючи себе, така особистість чекає негативною оцінки і зі сторони суспільства (Білоусова, 2005).

А. Білоусова виділила ряд особливостей серед компонентів Я-концепції сором'язливого, які пов'язані з низьким рівнем самооцінки. Когнітивний компонент відзначається невпевненістю особистості у достатньому рівні сформованості здібностей чи їх цілковитій відсутності, невдоволеності зовнішнім виглядом, соціальною незначущістю тощо. Емоційно-оціночний – характеризується відчуттям власної неповноцінності, самокритичністю, низькою самоповагою тощо та проявляється у вигляді переживання почуття вини, сорому чи образи. Поведінковий компонент має ряд особливостей, зокрема: переживання страху помилки (відмова продовжувати діяльність через виникнення труднощів під час її виконання, страх новизни, емоційне блокування через суб'єктивне відчуття складності завдання), пасивність, яка спостерігається в безініціативності, униканні публіки, конформності тощо, прагнення до самотності (обмеження чи вибірковість контактів, мовчазливість, усамітненість), низький рівень соціальної гнучкості (невміння підлаштовувати тактику поведінки під співбесідника, прораховувати поведінкові реакції інших тощо), моторна незграбність (погана координація рухів, тремтіння голосу, скованість внаслідок тривожності та хвилювання).

М. Мід вбачала основну проблему прояву сором'язливості у високому рівні мобілізації суспільства. Вона робить виклик особистості та її звичному способу життя, спричинюючи постійні стрімкі зміни, які стають поштовхом до виникнення тривожності, страху, уникнення контактів із іншими, замкнутості та її соціальної ізоляції (Мід, 1988).

Є. Черняк пов'язувала виникнення сором'язливості з "навішуванням ярлика" у процесі виховання дитини та закріпленням відповідних поведінкових паттернів соціумом. Така ситуація розвитку сприяє тому, що сором'язливі особистості схильні приховувати своє істинне Я за різними "награними" стилями поведінки, що на думку Е. Шострома, є однією з форм маніпулятивного вдавання. Маніпулятору властиве приховування справжніх емоцій або їх підміна тривогою, обуренням, соромливістю, що спричинює перешкоди у побудові глибоких, довірливих міжособистісних взаємин. Сором'язливі маніпулятори можуть бути активними чи пасивними. Перші демонструють свою перевагу, зверхність над іншими, другі – схильні до підпорядкування, конформні, думку іншого приймають за власну (Шостром, 1994).

Аналіз психологічної літератури з проблеми сором'язливості дозволив виділити ряд особливостей, прита-

манних сором'язливим особистостям. Зокрема, це: егоцентризм; схильність до критичного самоаналізу та критичної оцінки інших; наявність внутрішньо-особистісних конфліктів; переживання почуття страху під час соціальної взаємодії, який супроводжується скутістю, униканням або небажанням вступати у контакт, самотністю тощо; високий рівень тривожності, недовіри до інших та т. ін.

На думку А. Палей, переживання сором'язливою особистістю суб'єктивного відчуття нестачі емоційної близькості пов'язане з егоцентризмом та породженим ним страхом, а тривожність є наслідком переживання фрустрації соціальної потреби (Палей, 2003).

Особистісна сором'язливість, окрім соціальної незграбності, супроводжується ще й соціальною тривогою, породжуючи почуття незручності та дискомфорту в соціальних ситуаціях. Найчастіше вона проявляється як страх перед різними соціальними контактами чи ситуаціями, пов'язаними з публічним виступом. Серед причин виникнення такого виду тривоги у сором'язливих вказують на імітацію дитиною поведінки батьків, обмежений розвиток соціальних навичок, гіперопіка або недостатня любов до малюка у дитинстві, переживання неприємного чи травматичного досвіду (Зимбардо & Редл, 2005; Зимина, 2003; Мишина, 2012; Шишова, 2007).

Первинна соціальна тривога виникає разом із страхом сорому, спричиняючи виникнення вторинної тривоги, що характеризується підвищенням артеріального тиску, серцебиттям, пітливістю і т.д., що породжує відчуття занепокоєння, занижену самооцінку, страх бути засудженим іншими тощо (Богачкина, 2007; Журкина, 2014; Шольц, 2009).

Сором'язливість чинить негативний вплив на психічний розвиток дитини дошкільного віку: малюк стає вразливим у стресових ситуаціях унаслідок недостатньо розвинених навичок соціальної взаємодії; сором'язливість не дозволяє іншим людям позитивно оцінювати чесноти дитини, встановлювати дружні відносини; неможливість висловлювати власну думку та відстоювати свої інтереси та вподобання, формує переживання самотності, посилює тривожність, самокритичність та самоаналіз, стаючи однією з перешкод гармонійного розвитку особистості. Разом із тим, сором'язливість має і позитивні сторони. Такі особистості стримані, скромні, врівноважені, розбірливі у соціальних контактах, не зачіпають інтересів інших.

Здійснивши науково-теоретичний аналіз психологічних джерел із проблеми формування сором'язливості у дітей дошкільного віку, нами було визначено сором'язливість як інтегровану особистісну якість, яка є складовою емоційно-вольової поведінки дитини та проявляється у вигляді низької самооцінки, недостатньо розвинених комунікативних навичках, страху, потребі у зовнішній підтримці та наявності внутрішньо-особистісних конфліктів.

Методи дослідження. Методологічний апарат констатувального експерименту із дослідження особистісної сором'язливості дітей дошкільного віку складався з комплексу психодіагностичних методик:

- 1) карта спостережень Д. Скотта (адаптований варіант);
- 2) діагностика розвитку спілкування з однолітками (І. Орлова, В. Холмогорова);
- 3) проективна методика "Два будинки" (І. Вандвик, П. Екблад);
- 4) кольоровий тест Люшера;
- 5) методика "Страхи в будинках" (О. Захаров, М. Панфілова);
- 6) методика "Сходинки" В.Щура;
- 7) графічна методика М. А. Панфілової "Кактус".

Вибірку дослідження склали 127 дітей дошкільного віку, з них: молодших дошкільників – 31, середніх – 42 та 54 дитини старшого дошкільного віку.

Результати дослідження. Оцінка рівня сформованості особистісної сором'язливості була проведена за поєднанням результатів всіх раніше перелічених тестів. Результати емпіричного дослідження засвідчили, що наявність показників, характерних для високого рівня сформованості особистісної сором'язливості, виявили у 21,15 % дітей дошкільного віку, середній рівень сформованості – у 37,63 % досліджуваних та низький рівень сформованості сором'язливості у дошкільному віці був виявлений у 41,22 % дітей (див. рис. 1).

Рис. 1. Результати констатувального експерименту сформованості особистісної сором'язливості у дітей дошкільного віку

Низький рівень особистісної сором'язливості у дошкільників характеризується гармонійним баченням власного Я, свої дії і поведінку вони оцінюють як успішну. Такі діти хвалякуваті, люблять бути у центрі уваги, активно спілкуються з однолітками, в ігровій діяльності прагнуть до лідируючих позицій, мають ідеалізований образ власної особистості, активні, мають мотивацію до досягнення цілей та готові ризикувати задля отримання позитивно-схвального досвіду. Високий рівень самооцінки на цьому віковому етапі визначається позитивним відношенням та оціночним схваленням дорослого, а особливо батьків, другорядне значення займає інтенсивність розвитку комунікацій із ровесниками.

Емоції дошкільників із низьким рівнем сором'язливості залежать від речей, які викликають інтерес чи сильні емоційні переживання. Дитячі дії та вчинки можуть підпорядковуватися емоційній сфері, залежати від оцінок оточуючих. Позитивно сприймають турботу та підвищений інтерес до їх особистості дорослого, люблять отримувати бажане. Досліджувані позитивно ставляться до спільної ігрової чи пізнавальної діяльності з однолітками та допомоги зі сторони батьків чи вихователів, проявляють зацікавленість до дій і вчинків інших, залюбки діляться іграшками.

Досліджувані, які мають *середній рівень* особистісної сором'язливості, характеризуються амбівалентною оцінкою власного ставлення до себе. У виконанні діяльності (самостійної чи групової) такі дошкільники демонструють ініціативність, але, зіштовхнувшись із перешкодами, можуть проявити нестійкість, тривожність, орієнтацію на поведінку чи дії більш впевнених у собі однолітків, іноді можуть потребувати допомоги дорослого у залученні до гри, час від часу діляться іграшками, якщо бачать, що інтерес до них зі сторони інших зникає, можуть відійти та не заважати товаришу. Під час спілкування з дітьми в групі таким дошкільникам властива невпевненість, зацікавлене спостереження за комунікацією інших, уникання конфліктних ситуацій, переживання почуття страху, можуть піддаватися впли-

ву думки інших, якщо сумніваються у власних переконаннях. Під час реалізації діяльності можуть спасувати, якщо не відчують позитивної емоційної підтримки та схвалення дорослого (батьків, вихователя), потребують позитивного підкріплення від них.

Високий рівень сором'язливості у дітей дошкільного віку характеризується невпевненістю у собі, боязливістю, тривожністю, плаксивістю, закритістю. Такі діти мають низький рівень самооцінки та негативно ставляться до себе, своїх вмінь, залежать від оцінки інших, вони не самостійні, безініціативні. Їм важко дається опанування нового виду діяльності, не здатні до ризику, мають низьку мотивацію, оскільки емоційно вразливі до невдач, їхні дії загалом передбачувані, адже будуються на перевірених досвідом паттернах поведінки. Дошкільники цієї групи не прагнуть звернути на себе увагу, ніколи першими не вступають у взаємодію, на будь-які дії зі сторони однолітків реагують негативно, уникають контакту з ними, не вміють підтримувати комунікативний зв'язок із товаришами. Під час ігрової діяльності роблять вигляд, що не помічають та не чують прохання чи пропозиції до гри ровесників, не діляться власними іграшками й не проявляють інтересу до чужих, надають перевагу "сидінню" на одному місці протягом дня, зазвичай у колі зору вихователя.

Дошкільники з високим рівнем особистісної сором'язливості схильні емоційно дистанціюватися від людей, оскільки переживають почуття дискомфорту та ізольованості, почуття впевненості компенсують за рахунок неприступності, відстороненості від спільної діяльності. Постійно потребують емоційної безпеки. Не вміють правильно реагувати на піклування, турботу дорослого чи допомогу ровесника розцінюють як щось небезпечне, недоцільне, таке, що загрожує їх емоційній стабільності та посилює відчуття невпевненості у власних діях.

Такі емоційно-поведінкові аспекти зазвичай притаманні дітям, які мають негативне схвалення з боку дорослих, зазнають критику з їх сторони, виховуються за авторитарною системою чи переживали неодноразовий негативний досвід спілкування з однолітками.

Обговорення. Теоретичний аналіз психологічної літератури засвідчив, що сором'язливість у дошкільному віці має різнобічні аспекти вивчення даного феномену. Особистісна сором'язливість зосереджує дитину на внутрішніх переживаннях, емоціях, почуттях, може стати причиною виникнення тривожності, страхів, зокрема й соціальних, свідомого бажання уникати взаємодії з іншими тощо. У дошкільному віці сором'язливість може набувати характеру "внутрішнього" чи "зовнішнього" самоаналізу та стати стимулом до пошуку оптимальних шляхів подолання негативних переживань за допомогою використання примітивної ізоляції, аутистичного фантазування тощо.

На наш погляд, сором'язливість у дітей дошкільного віку є інтегрованою особистісною якістю, яка є складовою емоційно-вольової поведінки дитини та проявляється у вигляді низької самооцінки, недостатньо розвинених комунікативних навичках, страху, потребі у зовнішній підтримці та наявності внутрішньо-особистісних конфліктів. Компоненти Я-концепції сором'язливого дошкільника мають свої специфічні особливості:

- поведінковий компонент характеризується страхом новизни, невпевненістю у діях, конформністю, безініціативністю, нехтуванням спільної ігрової діяльності тощо;
- афективно-оціночний компонент відзначається невпевненістю, тривогою, боязливістю, стурбованістю, почуттям самотності, страхом перед соціальними контактами, залежністю від оцінок оточуючих, емоційною вразливістю до невдач;

• комунікативний компонент характеризується мовчазливістю, обмеженістю, вибірковістю чи униканням взаємодії, невмінням підтримувати довготривалі контакти, висловлювати власну думку тощо.

Висновки. Результати проведеного нами констатувального експерименту засвідчили, що наявність показників, характерних для високого рівня сформованості особистісної сором'язливості, виявили у 21,15 % дітей дошкільного віку, середній рівень сформованості – у 37,63 % досліджуваних та низький рівень сформованості сором'язливості у дошкільному віці був виявлений у 41,22 % дітей.

Враховуючи результати емпіричного дослідження, надалі наші наукові дослідження будуть зорієнтовані на вивчення специфіки прояву особистісної сором'язливості у дітей молодшого, середнього та старшого дошкільного віку з урахуванням їх особливостей соціальної ситуації розвитку, характером діяльності дошкільників та появою новоутворень, а також розробку та впровадження програми психологічного супроводу зниження рівня сором'язливості у дітей дошкільного віку.

Список використаних джерел

1. Белоусова А. Б. Особенности Я-концепции застенчивых / А. Б. Белоусова // Казанский педагогический журнал. 2005. – № 1. – С. 45-50.
2. Вемь А. Застенчивость и как с ней бороться / А. Вемь – СПб.: Питер, 2010. – 256 с.
3. Галигузова Л. Н. Психологический анализ феноменологии детской застенчивости Текст. / Л. Н. Галигузова. // Вопросы психологии. 2000. – №5. – С. 28-38
4. Журкина Е. Э. Застенчивость детей старшего дошкольного возраста [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://festival.1september.ru>.
5. Зимбардо Ф. Застенчивый ребенок / Ф. Зимбардо, Ш. Рэдл: пер. с англ. Е. Долинской. – М.: АСТ Астрель, 2005. – 294 с.
6. Зимбардо Ф., Герриг Р. Психология и жизни / Ф. Зимбардо, Р. Герриг – СПб.: Питер, 16-е издание, 2004. – 960 с.
7. Зимина И. Проблемы воспитания застенчивых детей Текст. / И. Зимина // Воспитание школьников. 2003. – № 7. – С. 50-53.
8. Изард К. Э. Психология эмоций: Перев. с англ. / К. Э. Изард – СПб: Издательство "Питер", 2012. – 464 с.
9. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. – СПб: Питер, 2001. – 752 с.
10. Куницына В. Н. Межличностное общение. Учебник для вузов. / Куницына В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. М. – СПб.: Питер, 2001. – 544 с.
11. Мид. М. Культура и мир детства : избранные произведения / М. Мид. – Москва : Наука, Главная редакция восточной литературы, 1988. – 429 с.
12. Мишина Е. Застенчивый ребенок / Е. Мишина – СПб: Питер, 2012. – 128 с.
13. Палей А. И. Страх и одиночество // Психологическая газета. 2003. – №2/89. – С. 28-29.
14. Тихомиров А. В. Психология застенчивости. Методическое пособие Текст. / А. В. Тихомиров. Екатеринбург : Изд-во дворец молодежи, 1998. – 68 с.
15. Шишова Т. Л. Застенчивый невидимка : как преодолеть детскую застенчивость / Т. Л. Шишова. – Москва : Речь, 2007. – 93 с.
16. Шольц Ф. Недостатки характера в детском возрасте: руководство для воспитания в семье и в школе / Ф. Шольц; [пер. с 3-го нем. изд., перераб. и доп. И. Трюпер]. – Москва: Эксмо, 2009. – 96 с.
17. Шостром Э. Анти-Карнеги, или Человек-манипулятор. – М.: Дубль-В, Дельта-92, 1994.

References

1. Belousova, A. B. Osobennosti Ja-koncepcii zastenchivyh / A. B. Belousova // Kazanskij pedagogicheskij zhurnal. 2005. – # 1. – S. 45-50.
2. Galiguzova, L. N. Psihologicheskij analiz fenomenologii detskoj zastenchivosti Tekst. / L. N. Galiguzova. // Voprosy psihologii. 2000. – #5. – S. 28-38
3. Zhurkina E. Je. Zastenchivost' detej starshego doshkol'nogo vozrasta [Elektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: <http://festival.1september.ru>
4. Zimbardo F., Gerrig R. Psihologija i zhizn' / F. Zimbardo, R. Gerrig – SPb.: Piter, 16-e izdanie, 2004. – 960 s.
5. Zimina, I. Problemy vospitanija zastenchivyh detej Tekst. / I. Zimina // Vospitanie shkol'nikov. 2003. – № 7. – S. 50-53.
6. Izard K. Je. Psihologija jemocij: Perv. s angl. / K. Je. Izard – SPb: Izdatel'stvo "Piter", 2012. – 464 s.
7. Il'in E. P. Jemocii i chuvstva. – SPb: Piter, 2001. – 752 s.
8. Kunicyna V. N. Mezhlchnostnoe obshhenie. Uchebnik dlja vuzov. / Kunicyna V. N., Kazarinova N. V., Pogol'sha V. M. – SPb.: Piter, 2001. – 544s.
9. Mid. M. Kul'tura i mir detstva : izbrannye proizvedenija / M. Mid. – Moskva : Nauka, Glavnaja redakcija vostochnoj literatury, 1988. – 429 s.
10. Mishina E. Zastenchivij rebenok / E. Mishina – SPb: Piter, 2012. – 128 s.

11. Palej A.I. Strah i odinochestvo // Psihologicheskaja gazeta. 2003. – №2/89. – S. 28-29.
12. Tihomirov, A.B. Psihologija zastenчивosti. Metodicheskoe posobie Tekst. / A.B. Tihomirov. Ekaterinburg : Izd-vo dvorec molodezhi, 1998. – 68 s.
13. Shishova, T.L. Zastenчивiy nevidimka : kak preodolet' detskuju zastenчивost' / Tat'jana L'vovna Shishova. – Moskva : Rech', 2007. – 93 s.

14. Shol'c F. Nedostatki haraktera v detskom vozraste: rukovodstvo dlja vospitanija v sem'e i v shkole / F. Shol'c; [per. s 3-go nem. izd., pererab. i dop. I. Trjuper]. – Moskva: Jeksmo, 2009. – 96 s.
15. Shostrom Je. Anti-Karnegi, ili Chelovek-manipuljator. M.: Dubl'-V, Del'ta-92, 1994.

Надійшла до редколегії 09.10.20
Рекомендована до друку 09.10.20

Oksana Bondarchuk, PhD student
National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SHYNESS IN PRESCHOOL CHILDREN

The article provides a theoretical and empirical analysis of the psychological characteristics of the manifestation of shyness in preschool children. Analyzed the scientists' views on understanding of the studied phenomenon, the classification of pathological and personal forms of manifestation of personality shyness is considered. The psychological characteristics of "internally" and "externally" shy preschoolers are characterized. The positive and negative influence of shyness on the mental development of a preschool child has been substantiated. Based on a theoretical analysis of psychological literature, has given its own definition of the concept of personal shyness of a preschooler. With the help of the conducted empirical research, the structural components of personal shyness in preschool children were identified. In preschool, shyness can take the form of "internal" or "external" introspection and stimulate the search for optimal ways to overcome negative experiences using primitive isolation, autistic fantasies, etc. In our opinion, shyness in preschool children is an integrated personal quality, which is a component of emotional and volitional behavior of the child and manifests itself in the form of low self-esteem, underdeveloped communication skills, fear, need for external support and intrapersonal conflicts. The components of the self-concept of a shy preschooler have their own specific features: behavioral is characterized by fear of novelty, insecurity, conformity, lack of initiative, neglect of joint play activities, etc.; affective-evaluative component – insecurity, anxiety, timidity, anxiety, loneliness, fear of social contacts, dependence on the assessments of others, emotional vulnerability to failure; the communicative component is characterized by silence, limitations, selectivity or avoidance of interaction, inability to maintain long-term contacts, express their own opinions, etc.

The results of our observational experiment showed that the presence of indicators characteristic of a high level of personal shyness was found in 21.15% of preschool children, the average level of formation in 37.63% of subjects and a low level of shyness in preschool age was found in 41.22% of children.

Keywords: preschooler, self-esteem, shyness, communication, fear.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Series "Psychology". № 1(11), pp. 14-22 (2020)
УДК 159.923
DOI: [https://doi.org/10.17721/BSP.2020.1\(11\).3](https://doi.org/10.17721/BSP.2020.1(11).3)

ISSN 1728-3817
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2020

Ірина Бринза, канд. психол. наук, доц.
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, Одеса, Україна
Оксана Кузнєцова, канд. психол. наук, доц.
Одеська академія неперервної освіти, Одеса, Україна

ПСИХОДІАГНОСТИЧНА МЕТОДИКА "ПАРЦІАЛЬНІ ПОЗИЦІЇ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ": РЕЗУЛЬТАТИ РОЗРОБКИ ТА АПРОБАЦІЇ

У статті представлено теоретичний конструкт, етапи створення та результати психометричної перевірки тест-опитувальника "Парціальні позиції життєстійкості особистості" (ППЖ). Розроблений тест-опитувальник вимірює параметри життєстійкості у різних типах складних, критичних життєвих ситуацій: стрес, фрустрація, конфлікт, криза, невизначеність. На етапі апробації тест-опитувальника підтверджено його надійність (методи ділення навпіл, паралельного тесту, перевірка коефіцієнту константності), валідність (методи кореляційного, факторного аналізу), дискримінативність.

Ключові слова: життєстійкість, ситуація стресу, ситуація фрустрації, ситуація кризи, ситуація конфлікту, ситуація невизначеності, психометричні показники.

Вступ. Сучасний етап розвитку суспільства все більше набуває кризового характеру, що пронизує всі сфери буття людини і посилює психотравматизацію у повсякденному житті. У цих умовах перед психологічною наукою і практикою стоїть завдання вивчення особистісного потенціалу, котрий виявляється у ситуації зіткнення людини з несприятливими життєвими обставинами. У цьому феноменологічному просторі чинне місце займає життєстійкість, яка розглядається як особистісний предиктор можливостей людини у подоланні стресів на основі специфічної когнітивної оцінки, смислових інтерпретацій життєвих подій, що сприяє підвищенню самоцінності та особистісному зростанню.

Саме життєстійкість визнана впливовим психологічним чинником збереження психічного та соматичного здоров'я людини в умовах стресу та перевантаження (Maddi, 2002). В останні роки увага дослідників до проблеми життєстійкості тільки зростає, запит до вивчення та аналізу проявів цієї властивості у різних аспектах

відображається у значній кількості публікацій (Білоус & Охрименко, 2015; Ульянова, 2020; Фомина & Федосеева, 2016; Чиханцова, 2018; Mazzetti, Guglielmi & Tora, 2020; Luceno-Moreno, Talavera-Velasco, Jaen-Diaz & Martin-Garcia, 2020; Dymecka, Bidzan-Bluma, Bidzan, Borucka-Kotwica, Atroszko & Bidzan, 2020; Kowalski & Schermer 2019; Malkin, Rogaleva, Kim & Khon, 2019). Разом із тим помічаємо дефіцит психодіагностичних методик, призначених безпосередньо для вивчення життєстійкості. У цій царині на пострадянському просторі практично домінує відомий і широко розповсюджений опитувальник життєстійкості С. Мадді в адаптації Д. Леонтьєва, О. Рассказової, який має кілька модифікацій (Леонтьев & Рассказова, 2006). Утім подальше вивчення життєстійкості, розкриття палітри її феноменологічних ознак, структурних параметрів, особливостей проявів у конкретних життєвих обставинах, вимагає розширення інструментальних можливостей із діагностики властивості. Одним із затребуваних напрямків є